

ՄԱՏԵՆԱԽՕՍԱԿԱՆ

ԵՂԻՇԷ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԵՒ ԻՐ ԳԱՏԱՐԱԹԻՒՆՆԵՐ ԼՍՈՑՈՑ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻՆ. Գրեց
Հ. Ներսիս Վ. Ակինեան. Մասն Առաջին. 1932,
Վիեննա, Միսիրաւեան Տպարան, էջ 399, գիրք 4 ժ. գ.:

Օրոշան հայ բանասիրական նորու-
թիւնն է այս գիրքը:

Անկարելի է մատենախօսականի մը
անձուկ սահմանին մէջ սեղմել այնքան
մանաւածոյ եւ մէջընդմէջ փաստարկու-
թեամբ պատճառարանուած այսպիսի կա-
րեւոր ուսումնասիրութեան մը վերլուծա-
կան քննադատութիւնը: Անոր հաւասար
ընդարձակութեամբ ուսումնասիրութիւն մը
պիտի պահանջէր այդպիսի մտածում մը,
գործ՝ որուն թոյլատու չին բնաւ Սիոնի
ո՛չ ծաւալը եւ ո՛չ բնութիւնը, եւ զոր պիտի
կատարեն անտարակոյտ Եղիշէի ուսումնա-
սիրութեամբ մասնագիտօրէն զբաղած բա-
նասէյններ:

Ըստ Հ. Ակինեանի, Եղիշէի Ոսկեմատ-
եանը ոչ միայն գործ չէ Ե. դարու, այլ եւ
խարդախուած գիրք մըն է ան, զրուած՝
աւելի ճիշդ խմբագրուած՝ Է. դարու պատ-
կանող գրիչէ մը:

Հիմնաւորելու համար իր այս վարկա-
ծը, յարգելի քննադատը կը համարի թէ
Ղ. Փարպեցիէն յետոյ, որ միակ ժամա-
նակամբ ցատմիչն է 451 ի Վարդանանց
պատերազմին, Զ. դարու վերջերը տպրող
տաղանդաւոր մատենագիր մը, հաւանա-
բար Եղիշէ անուն, գրած է պատմութիւնը
571 ի կրօնական այն պատերազմին՝ զոր
Հայք մղեցին Պարսից դէմ, զարձեւել Վար-
դան Մամիկոնեանի մը (որդի Վասակայ)
առաջնորդութեամբ, ճիշդ այն քրիստո-
նէական եւ ազգայնական ոգիով, որով
մղուած էր առաջինը, թէեւ ո՛չ ազգին
համար պատուաբեր եւ բարոյապէս չինիչ
այն վախճանով, որուն յանգած էր նոյն
այդ առաջինը: Կը կարծէ նաեւ թէ այդ
գործը զրուած էր յանձնարարութեամբ
սոյն այս Վարդանի, որ ի վերջոյ պար-
տաւորուեր էր ապաւինիլ Բիւզանդիոն,
մինչեւ իր կեանքին վերջը մնալով անդ:

Արդ, չարունակելով իր վարկածը,
կ'եզրակացնէ Հ. Ակինեան թէ Է. դարուն

ապրող գրիչ մը, դաւանաբանական եւ ազ-
գայնական նկատումներով զօգո՛հ՝ բիւզան-
դական քաղաքականութեամբ այնքան
խառնակուած եւ ազգին ճակատագրին հա-
մար ազիտաբեր միայն դարձած այդ պա-
տերազմին ընծայուած առաւելագանց պան-
ծայումէն, մատենագրական անասելի կեղ-
ծարարութեան մը Ենթարկած է Եղիշէի
այս գիրքը:

Առած է անոր պերճ նկարագրական-
ները, եւ անոնցմով գեղեցիկացուցած եւ
հագուցեցուցած է հին դէպքեր եւ դէմքեր,
571 ի պատմութիւնը ապրեցունելով 451 ի
տեսարանին վրայ. այդ տեսարանին թա-
տերաբեմը վերակազմելով, սակայն, Կար-
միրն Վարդանի պատերազմին մասին Ղ.
Փարպեցիէ հայթայթուած պատմական
տուիքներով: Եւ այսպէս ծնունդ տուած
է խոյտաբղէտ պատմագրութեան մը, ու-
րուն մէջ առաջին Վարդանն է որ կը փա-
ռաբանուի՝ երկրորդին համար գրուած
տարփողանքներով. ու Ե. դարու ժամա-
նակագրական շրջանակին մէջ ազուցուած
է իսկապէս Զ. դարու իրադարձութիւն-
ները ներկայացնող պատկեր մը միայն:

Հ. Ակինեանի յուշած խնդրոյն մէջ կա-
րեւորագոյն կէտերէն մին՝ 571 ի պատե-
րազմին մասին պատմագրութեան մը գո-
յութեան հարցն է անշուշտ:

Եղած է ստուգիւ այդպիսի գիրք մը,
«Ակզնագիր Եղիշէոն, իր բոսով» — Այդ
մասին ոչ մէկ շօշափելի եւ բացորոշ ապա-
ցոյց կը գտնենք ամբողջ գրքին մէջ: Թով-
մա Արծրունիի վկայութիւնը՝ թէ Եղիշէ
Վարդանի հրամանաւ գրած է իր պատմու-
թիւնը, միակ մատենագրական ապացոյցը՝
որ յառաջ կը բերուի այդ մտօք, անբա-
ւական է այդ տեսակէտով փաստ մը նկատ-
ուելու համար, ոչ թէ սրովհետեւ Թովմայի
նման պատմագրի մը կարելի չէ վստահիլ՝
այդքան կարեւոր կէտի մը մասին համո-
զում կազմելու համար, այլ որովհետեւ
«Հրամանաւ սրբոյն Վարդանայ» խօսքն
խակ ակնարկութիւնը կը հեռացնէ երկրորդ
Վարդանէն: Բաց աստի, երկու Եղիշէներ —
«Ակզնագիր» եւ «Խմբագիր» ընդունուած
պարագային, ինչպէս բացատրել լեզուի եւ
ոճի եւ այլ հանգամանքներու գրական միու-
թիւնը, որ ծայրէ ծայր կը տիրէ ամբողջ
գործին մէջ: Եւ յետոյ, այդքան սքանչ

չեղի գրուածք մը, հրաշակերտ մը, որպիսի ինչ կ'ենթադրէ «սկզբնագիր» լին գործը, կարելի՞ է որ առաջի վայրկեանէն խաղաղ ջնջուած լինի, մատենագրութեան մէջ բուրոյթին անձանօթ մնացած ըլլալու աստիճան. միակ օրինակ մըն էր արդեօք ան. կարելի՞ է մտածել որ զիտաւորեալ ձեռնարկով ու բարձրագոյն յանձնարարութեամբ գրուած պատմութիւն մը սկիզբէն իսկ բազմաթիւ օրինակներով տարածուած չըլլար:

Միայն այս կէտէն զատ, սակայն, Հ. Ակիլինեանի եզրակացութեան միւս մասերը, յընդհանուրն, կը թուին բաւականահամոզիչ:— Փարպեցիէն եւ ընդհանուր պատմութենէն բերուած վկայութիւններ կը հաստատեն արդարեւ թէ Յակոբեայ Բ. չէ բունաւորի այն տիպարը, զոր կը ներկայացնէ Եղիշէ. անոր անունը զիմակ մըն է պարզապէս, որուն տակ կը ծածկուի Ռոսթով Ա. Անուշուրվան (541—579). ան է պատմութեան գլխաւոր դերակատարը եւ Եղիշէի Ա. — Է. Յեղանակներուն մէջ յիշուած արքայից արքան: Կարելի չէ չընդունիլ արդարեւ որ Եղիշէի Ա. — Բ. արշաւանքները, մղուած Բուշանաց զէմ՝ արքայից արքայի Դ. — ԺԲ. տարիներուն, պէտք է իմանալ Ռոսթովի ԺԴ. — ԻԲ. տարիներու (547—554) Հեփթաղներու հետ ընդհարումները, եւ թէ Գ. արշաւանքը, տեղի ունեցած 571ին, մղուած է Թուրքերու հետ, Արեւելեան սահմանին վրայ. թէ Եղիշէ գրեթէ 569—592 տարիներու Թուրք—Հոռովմէական եւ Պարսիկ—Հոռովմէական դիւսպանագնացութիւնները եւ Հոռովմէական—Թուրքական դաշնակցութիւնը, կամ «Միաբանութիւն»ը 570—572 ին, եւ թէ՛ նոյն իսկ, այդ զէպքերուն ժամանակագրութեան համար ամուր կոռուան կը հայթայթէ ինքնին Եղիշէ, յիշատակելով 571ի աստղերու երևումը Քլուսալիւր պայծառացեալ» եւ նոյն շրջանին տեղի ունեցած երկրաշարժը, ևն. ևն.:

Ռոստովանիւ պէտք է թէ մեծայարգ բանասէրը ոչ մէկ աշխատութիւն չէ խնայած՝ ջանալու համար հմտօրէն անցնել իր քեզին բոլոր այս մասունքները. այս տեսակէտով մասնաւորապէս չահեկան են Յովհն. Եփեսացիէ քաղած իր առարկայական ապացոյցները, եւ եթէ, մէկ կողմէ, հակառակ իր քիչ մը շատ չեղտուած

վստահութեան, որով «աներկրայ» եւ «անառարկելի» կը համարի իր եզրակացութիւնները, իր ուսումնասիրութիւնը բոլորովին վերջնական վճիռ մը չէ որ կուտայ Եղիշէի առեղծուածին, միւս կողմէ, հակառակ իր այն տեսակ մը ինքնավստութեան — թէ եւ ընդհանրապէս արտայայտուած — թէ պիտի գտնուին ոմանք որ «բնագրօսիկ մեկնութիւններ» եւ «երեւակայական համամատութիւններ» ուղեն տեսնել իր գործին մէջ, իր քննադատական այս ձեռնարկը մեծ լոյս կը սփռէ վարդանանց պատմագրութեան մատենագրական կնճիռին վրայ:

Թէ Եղիշէ Ե. դարու գործ չէ, ասկէց առաջ ոչ միայն կասկածուած այլ և հաստատուած էր արդէն. իր լեզուն՝ որ շատ կը հեռանայ ռուսերէնէն յատկանիշներէն, Փարպեցիի եւ հետեւաբար Վահան Մամիկոնեանի անձանօթ լինելը, մինչև Ժ. դար հայ մատենագրութեան մէջ բնաւ չյիշուիլը, և ուրիշ ներքին ապացոյցներ, կը հաստատեն զայս: Պատմական վէպ մը կամ վիպասանօրէն յօրինուած պատմութիւն մըն է Եղիշէ, գրուած՝ Զ. դարէն ետքը, նպատակ ունենալով ոչ թէ զէպքեր տարեգրել այլ հայրենասիրութիւն արծարծել. «Ճառել» կամ «Ճառագրել» բառը, որով մատենագիրը ինքնին կ'որակէ իր գրականութիւնը, ինչպէս յոյժ ճշդիւ կը նկատէ Հ. Ակիլինեան, բարացուցական է այս տեսակէտով:

Բայց այս պարագան որոշ չափով պարզած էին արդէն Գարագաշ՝ իր Քննական պատմութեան մէջ, և Գր. խալաթեանց, Բարդէն վրդ. (այժմ կաթողիկոս Կիլիկիոյ), Պօղոսեան եւ ուրիշներ՝ իրենց ուսումնասիրութեանց մէջ: Այնպէս որ Հ. Ակիլինեան նոյնը կը կատարէ այժմ աւելի մեծ եւ ճշգրտուած սահմանի մը մէջ, աւելի պատճառարանուած ընդլայնումներով եւ աւելի քննադատօրէն կատարած հետազոտութիւններով: Իսկ ինչ որ իբր իսկապէս նորութիւն կամ բանասիրական գիւտ ունի իր գործին մէջ, «սկզբնագիր» եւ «խմբագիր» Եղիշէներու վարկածն է նախ, և յետոյ այն տեսութիւնը թէ 451ի անուններուն տակ 571ի զէպքերն է որ կը պատմագրուին Փարպեցիի յատկապէս իր վրայ:

Ըստ մեզ, այս երկու կէտերէն առա-

ջինը հաւանական չէ. ինչպէս ըսինք՝ անբաւական են առ այդ յառաջ բերուած ապացոյցները: Իսկ երկրորդը, իբրեւ մոտձում եւ ապացուցութիւն միանգամայն, հետաքննական է չափ, եւ արժանի լուրջ ուշադրութեան: Բանային է այն՝ որ հնաբար կը դարձնէ Եղիշէի հարցէն ներս մուտքը: Հ. Ակինեան առողջ ընդ միջոց կը լուսաւորէ Վարդանանց պատմութեան գրութեան թուականի հարցը: Ակնյայտիւօրէն, առ նուազն է. դարու մասնագիր մըն է անոր հեղինակը: Ի՞նչպէս կը կոչուի ան, առաջին աստիճանի կարեւորութեան խնդիր մը չէ ասիկա. կարեւոր է գիտնալ ամէն բանէ առաջ թէ գրքին գրութեան նպատակն է հայրենասիրութիւնը եւ Մամիկոնեան տոհմին պանծացումը. ու թուականի այս ճշդումը ինքնին կը ծառայէ ճշգրտութեան մասնաւոր գրքին այս նկարագիրը, ինչպէս նաեւ շատ մը ուրիշ պարագաներ, որոնք կապ ունին գործին մասնաւորական հանգամանքներուն հետ:

Է. դարուն հետ Հայոց պատմութեան ամենէն կարեւոր շրջաններէն մին կը սկսի. այդ ժամանակաշրջանին, որ մինչեւ Ժ. դարին մօտերը կը հասնի, հայ կեանքի ազգային քաղաքական խմորումները որոշ ուղղութեան վրայ կը ձեւաւորուին: Մէկ կողմէ Բիւզանդական կայսրութեան ոյժերուն նուազումը Արեւելքի մէջ, միւս կողմէ Սասանեան հարստութեան շիջումը, յոյսի նոր հորիզոններ կը բանային ազգին սրտին առջև, ու արաբական արշաւանքը, որ, այդ շրջանին սկիզբը նոր ծայր տուած, հետզհետէ տարածուած էր դէպի Բիւզանդական կայսրութեան արեւելեան սահմանները, իր ազդեցութեան գոտիէն ներս առնելով նաեւ մեր երկիրը, ոչ միայն արդիւք մը չէր թուեր մեր մէջ թէ առնող այդ ձգտումներուն, այլ ընդհակառակն կը ծառայէր որոշադրեալ ուղղութեան մը վերածելու զանոնք, Բիւզանդականին եւ իր միջև՝ իբրեւ զիրար հակադրող երկու ոյժերու միջև՝ քաղաքական գոյութեան նոր կոռուան մը ցուցնելով միկի:

Ճիշդ այդ միջոցին է որ կը սկսին ասպարէզ գալ հայ նախարարական տոհմերէն անոնք որ Արշակունեաց միջոցին եւ յետոյ յայտնի էին իրենց զիրքովն ու կատարած գերովը. Բագրատունիք, Մամիկոնեանք եւ

Արծրունիք: Ի մօտոյ վերակազմելի ազգային իշխանութեան զեկին տիրանալու պայքարն էր որ կը սկսէր յայտնուիլ: Բագրատունիք, Արշակունեաց թագադիրները, նորէն կը նայէին թագին, այս անգամ իւրենց ի գլուխ սակայն զնկու համար զայն. Մամիկոնեանք, որոնց տոհմանունը շուրջ երկու դարէ ի վեր հոմանիշ էր դարձեր ազգային նահատակութեան գաղափարին, Լուսաւորչի տոհմին հետ խնամութեան փաստով հետզհետէ աւելի հեղինակաւորուած, երկրորդ Պահլաւունեաց թիստումներով կ'երազէին արդէն. Իսկ Արծրունիք, հարաւային ծայրագուռաներու հին հին դարերէ ի վեր տեւական անկախութեան իրենց աւանդական իրաւունքներուն յեցած, շատոնց սկսեր էին իրենց համար շինել ինքնուրոյն վիճակ մը: Ու իւրաքանչիւր ցեղ կ'ունենար իր ներքոյազիր պատմիչը: Ինչ որ Արծրունիք հազիւ Ժ. դարու պիտի ունենային յանձին թովմա Արծրունի, Բագրատունիք ունեցած էին արդէն յանձին Խորենացի, որ հաւանաբար այս շրջանին դրեց իր պատմագիրքը, ու անկարելի էր որ Մամիկոնեանք եւս չունենային իրենցը:

Հ. Ակինեանի ուսումնասիրութիւնը իրաւունք կուտայ մեզի խորհելու թէ ազգային եւ ցեղական մտայնութեան այսպիսի պայմաններու մէջ էր որ ծնունդ առաւ Եղիշէի անուան ներքեւ ծանօթ այն հոյաւկապ դործը, որ Վարդանանց Պատմութեան աշխատքին տակ պանծացումն է մասնաւորապէս Մամիկոնեանց Տան եւ Տոհմին, եւ յատկապէս՝ Լուսաւորչի Տան եւ յունասէր կուսակցութեան այն սկզբունքին թէ Բրիտաննէութեան եւ արեւմտեան քաղաքակրթութեան միջոցաւ միայն հնար պիտի ըլլայ ազգին՝ պահպանել իր ցեղական ինքնութիւնը եւ քաղաքական գոյութիւնը: Ղ. Փարպեցիի գիրքը բաւական չէր այդ գաղափարը բովանդակապէս եւ տպաւորիչ կերպով արտայայտելու համար: Պէտք էր ուրիշ ճամբով մօտենալ գործին: Մարդիկ այդ միջոցին կ'ապրէին դարու մը մէջ, ուր, ինչպէս գրեթէ ամէն տեղ այդ միջոցին, ոչ այնքան դէպքերն է որ կը շինէին պատմութիւնը, որքան թերեւս պատմութիւնը՝ դէպքերը: Եղիշէ ճարտար գրիչ եւ խանդավառութիւն ունէր յաջողութեամբ

կատարելու համար այդ բանը: Մամիկոնեան մը թերեւս ինքն ալ, Փարպեցեայ խորքին վրայ բանեցաւ իր վէպը, Մեծն Վարդանի տիպարին վրայ ընդլայնելով Վարդաններու (= Վարդանանց) դադափարը, ու կարմիր Մամիկոնեանի գործին մէջ՝ Մամիկոնեանց դարաւոր սխրալի գործունէութիւնը:

Ինչ փոյթ իրեն՝ անունները կամ անձերը, անոնք պատկերներ կամ խորհրդանշաններ են, որոնք զգացումներ կամ մշտածութիւններ կը ներկայացնեն վիպասանին դատումին առջև. Վարդաններ կամ Մամիկոնեանք կը մատնանշեն իսէյի մը լուսաւորուած ձգտումները Հայութեան կեանքին մէջ. Յազկերտ կամ Խոսրով՝ սկզբունքի մը լարած ուղղութիւնը Սասանեանց քաղաքականութեան մէջ. Գուշաններու կամ Հեփթաղներու կոխները՝ Արեւելքի այդ մութ երկրամասին մէջ արիւնախնամ բնազդներէ բռնկած խլրտումներ. ու Պարսից եւ Հռովմայեցեայ միջեւ մղուած պատերազմները՝ Արեւելքի եւ Արեւմուտքի մշտագոյ ընդդիմամարտութեան քանի մը տեսարաններ միայն: Իմաստասէր պատմիչին կամ վիպերգոյ պատմազրին համար ընդհանրութիւններ են այդ ամէնքը, զորս կարելի եւ՝ այն ժամանակի ըմբռնումին համար՝ նոյն իսկ ներելի էր ամփոփել մէկ կամ քանի մը դէմքերու եւ դէպքերու վրայ: Ու եղիշէի համար, որուն ղիտումն էր պատմական հատորէ մը աւելի արուեստի գործ մը յօրինել՝ իմանալի է այս մտայնութիւնը:

Կը կարծենք թէ Հ. Ակինեանի բանասիրական ուշադրաւ այս երկը ձեռնառն է աւելի ա՛յս հասկացողութեամբ մեկնաբանելու Վարդանանց Պատմութեան կնճիւրը, քան թէ կեղծարար գրականութեան մը շփոթ վարկածովը:

Թ.

ԸՆԴԱՐՁԱԿ ՏԱՐԱՅՈՒՅՑ Ս. Փ. ԱԶԳ. ՀԻՒԱՆԴԱՆՈՅԻ. 1933 — Նոր Շրջան, Թ. Տարի: էջ 218, գիւն 20 Ժր.:

Երկար տարիներու ձեռնարկ մըն է Ս. Փ. Ազգ. Հիւանդանոցի Տարեցոյցի հրատարակութիւնը, որուն կը սպասէր անձկանօք, ամէն հայ, տարեմուտի օրերուն. տարեկան ընծայարարութեան պատահութիւն մը նկատելով զայն իրեն համար՝ Ազգ.

զին Տան, ուր կը պատսպարուէին, կը խնամուէին ու կը մխիթարուէին հարիւրաւոր աղքատ ու անճար հիւանդներ, եւ անտէր ու անօգնական անկիւաններ:

Այդ հրատարակութիւնը որ ա՛լ նուիրական աւանդութեան մը ուժը առած է, կը շարունակուի դեռ եւ այս տարուան հատորը աչքիս տակը ունիմ այս պահուն:

218 էջերէ բաղկացած հատոր մը, որուն վրայ կ'աւելնայ Օրացոյցի սովորական բաժինը. պարզուկ եւ համեստ հատոր մը, Ազգին Տան պարզութեամբ ու խոնարհութեամբ, եւ սակայն անոր պէս ծառայութեամբ եւ օգտակարութեամբ լիցուն, եւ ճոխ բովանդակութեամբ:

Ազգ. Հիւանդանոցի Տարեցոյցը ունի չորս մասեր: Ա. մասը՝ զրական, բանասիրական, պատմական եւ գիտական բովանդակութեամբ, 114 էջ: Բ. մասը՝ պետական կեանքի, տնտեսական եւ մշակութային ձեռնարկներու վերաբերմամբ, 32 էջ: Գ. մասը՝ Ազգ. Հիւանդանոց, գիտական վիճակագրական եւ մատակարարական բաժիններով ներկայացուած, 40 էջ: Դ. մասը՝ Հայ Ազգ. կեանք, Խորհրդային Հայաստան, Հայրապետութիւն Հայոց, Կաթողիկոսութիւն Կիլիկիոյ, Պատրիարքութիւնք Երուսաղէմի եւ Պոլսոյ, էջ 26:

Հատորին թուղթը թէեւ պարզ, բայց տպագրութիւնը եղած է մեծագոյն խնամով: Հատորին ընթացքին մէջ կ'երևան կենդանագիրներ պետական մեծ անձնաւորութիւններու, ինչպէս նաեւ Ազգ. պատկանելի եւ հեղինակաւոր դէմքերու:

Ինչպէս կը տեսնուի հատորին այս բովանդակութենէն, անոր ամէնէն ճոխ եւ լիցուն մասը կը կազմէ Ա. մասը. զրական, պատմական, բանասիրական եւ գիտական բաժիններով, ուր արժէքաւոր գրուածներու տակ կ'երևան շատ մը ծանօթ գրողներ եւ հեղինակութիւններ: Եթէ այս զանազան գրուածներուն մէջ նիւթի եւ խմբագրութեան տեսակէտէն ընտրութիւն մը ընել հարկ ըլլար, պիտի հարկադրուէինք այնքան երկարել սոյն գրախօսականը որ անհաշտ պիտի ըլլար մեր ամսաթերթին սահմանափակ տարողութեան. ուստի պիտի բաւականանք միայն յայտնելով որ ամէն մտքի, հոգիի, ճաշակի համար կարգացուելու արժանի էջեր կան հոն, ընտա-